

Ievads

Ikdienā bieži lietojam vārdu kopu “morālās vērtības”, bet retāk atbildam uz jautājumu, ko saprotam ar to un ko sagaidām, kad izmantojam šo jēdzienu. Apkopojot dažādas iespējamās atbildes, var izmantot Skrutona definīciju, ka morāle ir viena no gara izpausmēm, kas sevī ietver labo kā jābūtību, absolūtā ļaunuma nepieļaušanu un tā iespējamības novēršanu. Absolūtais ļaunums ir neierobežota bezjēdzība, bet labais sevī ietver dzīvību un mieru (*Scruton*, 2007: 453). Tātad, izmantojot vārdu “morāle”, ikdienas sadzīves situācijās norādām, ko uzskatām par ļaunu rīcību, kurai jāseko nosodījumam, un ko uzskatām par labu rīcību, kam būtu jāseko apbalvojumam vai novērtējumam. Morāle ļauj vērtēt ne tikai savu, bet arī citu uzvedību, tā ļauj saprast mērķi, kuru vēlamies sasniegt. Tā ir cilvēku pirmā reakcija, kas vada uzvedību, kad nonākam noteiktā situācijā, piemēram, kāds mūs pagrūž sabiedriskā transportā. Morālie tikumi ir motīvi, kas liek cilvēkiem uzvesties atbilstoši noteiktai vietai un laikam.

Visbiežāk teikums, kurā vienlaikus pieminēta politika un morāle, izraisa moralizēšanu un žēlabas. Šāda morāles izpratne veidojas, ja politikai tiek izvirzītas pārāk augstas prasības, piemēram, prasība politiķiem būt nevainīgiem kā dūjām, kas noved pie negatīvām sekām (*Milts*, 2000: 76). Ar “pārāk augstas prasības” šeit tiek saprasts kā prasības par morāli “pareizu” uzvedību, kuru jau indivīda līmenī ir grūti ievērot, jo nav iespējams cilvēkam pilnvērtīgi apzināties situāciju, kurā atrodamies. Rezultātā mūsu darbības, ja

ne to veikšanas mirklī, tad, iespējams, vēlāk, nākotnē, var tikt vērtētas kā neatbilstošas morāli pareizai uzvedībai. Tajā pašā laikā tas, ka cilvēka pašreizējo morālē balstīto uzskatu un uzvedību iespējams apstrīdēt nākotnē, nenozīmē, ka morāle nav izmantojama šodien. Neizmantojot morāli, mēs izvēlamies agnosticismu, kad risinām nopietnas problēmas bez morālas vadības. Tādā gadījumā mums nav padoma, kā rīkoties noteiktos apstākļos, nav rekomendāciju nākotnes situācijām. Nevar mācīties arī no pieredzes, ja mēs nepieturamies pie principiem, un mums nebūs iemesla jaunu morālo pieredžu gaismā mainīt savus uzskatus. Veidojot morālu viedokli, cilvēki morāli nobriest un noraida morāles pamatuzskatus, pielieto jaunus principus vecām situācijām, lai atrastu labāku skaidrojumu nākotnes situācijām. Izmantojot T. Tenše vārdus, šāda uzvedība raksturo “gudru cilvēku” (*Tännsjö*, 2002: 136).

Morāla gaisotne politikā nebūtu iespējama, ja politiskie jautājumi nebūtu vienlaikus lielā mērā morāles jautājumi. Paši politiķi izmanto morāles aspektus politiskās diskusijās, piesaucot tādas augstākās vērtības kā brīvība un taisnīgums. Izmantojot tās, politiķi norāda uz pretinieku nepilnībām un diskutē ar tiem, vienlaikus slavīnot savu pozīciju. Mūsdienu masu mediji, gatavojot informāciju, noved politiski strīdīgus jautājumus pie dramatiskiem moralizējošiem lozungiem. Liela daļa Latvijas mediju, pieņemot lēmumus par satura veidošanu, rēķinās galvenokārt ar reitingu un realizācijas datu demonstrēto izklaidējoša un atvieglota satura pieprasījumu (Rožukalne, 2013). Piemēram, jautājums par finansēšanas sistēmu un pensijām tiek formulēts kā “paaudžu karš”.

Tam, ka morāles un politikas saikne ir sarežģīta, grūti analizējama, neieslīgstot moralizēšanā, nevajadzētu nozīmēt, ka tiek noraidīts morāles iespējamais ieguldījums politisko procesu analizē. Tieši otrādi, izmantojot vērtību pētnieku teorijas, ir iespējams sniegt jauna līmeņa skaidrojumu iepriekš zināmiem faktiem.

Šajā rakstā, izmantojot vērtību pētnieku Milтона Rokiča un Šaloma H. Švarca darbus, centīšos atbildēt, kāpēc ir svarīgi domāt un runāt par vērtībām un kā vērtību sistēmas izmantošana ļauj uzzināt vairāk par politisko diskursu.

Vērtību teorijas

Jēdziens “vērtība” pieder pie tiem jēdzieniem, kurus visjēdzīgāk ir definēt operacionāli. Vērtība ir relatīvi stabils priekšstats par to, kādi filosofiski, sociāli, morāli, ekonomiski, politiski, estētiski un reliģiski stāvokļi cilvēka dzīvē un uzvedībā ir būtiskāki vai vēlamāki un kādi mazāk būtiski vai nevēlami.

Relatīvi stabila šādu priekšstatu hierarhija, kas ir organizēta, balstoties uz savstarpēju salīdzinājumu, ir vērtību sistēma. Aksioloģijas galvenā filosofiskā problēma parādās jau pašā vērtības definīcijā. Šī problēma ir vērtību

objektivitāte – attiecības starp vērtību un faktu, jo fakti parasti tiek asociēti ar objektivitāti, bet vērtības ar subjektivitāti. Tieši tāpēc ir vairāki aksioloģijas veidi, kas interpretē vērtību būtību.

Formālajā aksioloģijā teorētisko viedokļu plurālisms pastāv līdztekus aksioloģijas praktiskajai pusei, kura apraksta vērtību rašanos un izskaidro atšķirības starp dažādām vērtēšanas pozīcijām.

Deskriptīvā aksioloģija ir multidisciplināra, tā izmanto socioloģijas, psiholoģijas, antropoloģijas un teoloģijas metodes. Viens no autoritatīvākajiem vērtību un vērtību sistēmu pētniekiem ir amerikāņu sociālais psihologs M. Rokičs (*M. Rokeach*).

Subjektīvisma virziens aksioloģijā un tā spilgtākais pārstāvis F. Nīče pauž uzskatu, ka vērtība rodas vērtējumā un ir pilnībā atkarīga no vērtētāja, tās ir mainīgas un laiciskas. Gara vērtības nepārtraukti pārdzīvo izmaiņas – vērtību pārvērtēšanu. Nihilisms – radikāls vērtību un jēgas noraidījums, kas rodas vērtību pārvērtēšanas gaitā, – var palikt kā konstants uzskats.

Pilnīgi pretēju viedokli subjektīvismam pārstāv transcendentālā aksioloģija (neokantiānisms) un fenomenoloģiskā aksioloģija, it īpaši tās spilgtākais pārstāvis Makss Šēlers. Viņš aplūko vērtības kā īpašus faktus, kas ir objektīvi un tajā pašā laikā ārpuslaiciski, jo pamato jābūtību un ir tās nesēji. Galvenā vērtību nozīme ir tā, ka tās nosaka normas un pēc būtības tās nav vērtējums. Vērtības ir fenomēns, kas atklājas emocionāli un intuitīvi, proti, vērtības ir pārdzīvojums.

No transcendentālās aksioloģijas viedokļa vērtību jēga ir to nozīmīgumā, tās nav saistītas ar vajadzībām. Vērtības ir mūžīgas, nemainīgas, vispārnozīmīgas. Mainās tikai mūsu attieksme pret vērtībām.

Vērtībām piemīt visnotaļ relatīvs statuss, proti, tām ir vienlaikus raksturīgs gan zināms mainīgums, gan zināma stabilitāte. Ja vērtības būtu absolūti mainīgas, tad nebūtu iespējama nedz indivīda, nedz sabiedrības kontinuitāte, bet, ja vērtības būtu absolūti stabilas un nemainīgas, tad nebūtu iespējamas sociālas pārmaiņas.

Izpratne par vērtībām un to savstarpējo sakarību ietilpst cilvēka sociālās izglītības procesā, jo vērtības neveidojas pašas no sevis, tās tiek iemācītas. Bērna attīstības sākuma posmā vērtības tiek mācītas pakāpeniski, pa vienai, un, lai padarītu šo procesu vēl efektīvāku, tās tiek pasniegtas galējā, absolutizētā formā (kā tas ir, piemēram, pasakās). Tādā veidā bērns vispirms iemācās atpazīt atsevišķas vērtības šaurā konkrētas situācijas kontekstā. Attīstībai turpinoties, priekšstats par vērtībām pamazām kļūst arvien kompleksāks, jo bērnam nākas sastapties ar sociālām situācijām, kurās parādās vairākas savstarpēji konkurējošas vērtības.

Nākamais solis ietver sevī prasmi integrēt atsevišķās vērtības plašākā kontekstā, kur ir nepieciešama dažādu vērtību savstarpēja pozicionēšana. Tādā veidā tiek veidota un nostiprināta sistemātiska hierarhija, kuras ietvaros katras atsevišķās vērtības vietu nosaka tās attiecība pret citām vērtībām, tādējādi iedalot tās svarīgākajās un mazāk svarīgajās.

Vērtības nosaka cilvēka uzvedību, attieksmi pret priekšmetiem un situācijām, ideoloģiju, sevis prezentāciju ikdienas dzīvē, vērtēšanu, spriešanu, rīcības pamatošanu, sevis salīdzināšanu ar citiem, citu cilvēku ietekmēšanu, kā arī palīdz cilvēkiem pielāgoties, iegūt zināšanas, saglabāt savu patību un realizēt to.

Sociālas, personiskās un kultūras pieredzes iespaidā vērtības tiek internalizētas, veidojot psiholoģisku struktūru, kura organizē cilvēka sociālo uzvedību. Tās kalpo par kritērijiem jeb standartiem, ar kuru palīdzību cilvēks orientējas gan iekšējā, gan ārējā pasaulē, tāpēc vērtību un vērtību sistēmu izpētei ir liela loma cilvēka psihes satura un dinamikas izpratnes veicināšanā.

Ir zināms pamats domāt, ka vērtību skaits ir saistīts ar vajadzībām, ja jau vērtības, atbilstoši definīcijai, ir saistītas ar vēlamo, tātad – vajadzīgo. Taču arī jautājumā par vajadzību skaitu nav īstas noteiktības, proti, skaitļi svārstās starp Z. Freida (*S. Freud*) piedāvātajām divām (*Freud, 1922*), A. H. Maslova (*A. H. Maslow*) piecām (*Maslow, 1954*) un H. A. Mureja (*H. A. Murray*) divdesmit deviņām (*Murray, 1938*). Miltons Rokičs uzskata, ka vienīgā iespēja, kā nonākt pie zinātniski pamatota skaitļa, ir identificēt kolektīvi atbalstītās vērtības, kuras ir iemiesotas dažādās sabiedriskajās institūcijās. Katras konkrētas kultūras ietvaros pastāvošajām vērtībām ir tieksme agri vai vēlu kļūt institucionalizētām, līdz ar to sabiedrības galvenās institūcijas var kalpot par pamatu vērtību kompilācijai un klasifikācijai.

Miliona Rokiča vērtību teorija

Amerikāņu sociālais psihologs Miltons Rokičs, viens no ievērojamākajiem vērtību sistēmas pētniekiem, veicot agrīnus vērtību pētījumus aizvadītā gadsimta 60. un 70. gados, uzrakstījis vienu no nozīmīgākajiem darbiem *The Nature of Human Values* (1973). Rokičs ir definējis vērtības, to dalījumu un ir ieviesis vērtību sistēmas izpratni. Vēlāk Šaloms Švarcs, balstoties uz šo vērtību izpratnes un kategorizācijas pirmsākumu, attīstīja vērtību pētījumus un izveidoja jaunu vērtību sistēmas izpratnes skaidrojumu, kurš pazīstams ar nosaukumu “vērtību motivāciju aplis”.

Rokičs vērtību saprot kā ilgstoši pastāvošu uzskatu, ka noteikts uzvedības vai pastāvēšanas veids ir personīgi vai sociāli atzīstams par labāku (*preferable*) attiecībā pret pretēju apgalvojumu par noteiktu uzvedību vai pastāvēšanas veidu.

Atzīstams par labāku tiek izmantots kā īpašības vārds, kas norāda, ka kaut kas ir vēlamāks par kaut ko citu. Savukārt vērtību sistēmu viņš saprot kā pastāvīgu uzskatu, kas paredz vēlamu uzvedības vai pastāvēšanas veidu organizēšanu (*Rokeach, 1973: 5*).

Rokičs uzskata, ka vērtību daba nosaka to, ka šim jēdzienam būtu jābūt centrālam visās sociālās zinātnēs. Vērtību dabu viņš saprot šādi:

- 1) vērtību skaits, kas piemīt vienam indivīdam, ir relatīvi neliels;
- 2) visiem cilvēkiem tādā vai citādā veidā piemīt vienas un tās pašas vērtības;
- 3) vērtības vienmēr ir organizētas sistēmās;
- 4) vērtību daudzums un to izpratne var būt ļoti atšķirīga atkarībā no kultūras, sabiedrības, kā arī indivīda personības;
- 5) vērtības tādā vai citādā veidā manifestē sevi gandrīz visās cilvēciskās aktivitātes sfērās (*Rokeach, 1973: 3*).

Vērtībām piemīt visnotaļ relatīvs statuss, proti, tām ir vienlaikus raksturīgs gan zināms mainīgums, gan zināma stabilitāte. Ja vērtības būtu absolūti mainīgas, tad nebūtu iespējama nedz indivīda, nedz sabiedrības kontinuitāte, bet, ja vērtības būtu absolūti stabilas un nemainīgas, tad nebūtu iespējamās sociālās pārmaiņas. Lai saprastu cilvēku vērtības, jāpieņem gan vērtību mainīgā, gan nemainīgā daba. Savienojot šos apsvērumus ar empīriskiem novērojumiem, Rokičs reducē vērtību skaitu atbilstoši cilvēka dzīves sociālajam kontekstam un izvirza hipotēzi, ka vidējais terminālo vērtību skaits pieaugušam cilvēkam sasniedz divus desmitus un ka instrumentālo vērtību skaits ir dažas reizes lielāks, proti, seši vai septiņi desmiti (*Rokeach, 1973: 11*).

Vērtību nozīme un ilgtspēja ir atkarīga no vērtību apguves procesa. Sākotnēji vērtības iemāca zināmā izolētībā, jo mācot noteiktā vērtība kļūst par pašu nozīmīgāko, kura visos apstākļos ir jāievēro. Piemēram, bērnībā tik bieži ir dzirdēta pamācība: “Melot ir slikti”. Tā ir skaidri saprotama nostādne, ko vērtējam kā neapšaubāmi pozitīvu vērtību. Tajā pašā laikā iespējamās situācijas, kad pieļaujams izņēmums, piemēram, lai nenodarītu ļaunu otram vai glābtu otru cilvēku, labāk ir samelot. Tāpat ir ar apgalvojumu “Nogalināt ir slikti”. Taču mēs ikdienā TV pārraidēs u. c. redzam izņēmumus, ja, piemēram, darbojas paš aizsardzībā. Militārajās darbībās novērojams, ka nogalināt nav slikti, ja seko augstāk stāvošā pavēlēm un tādējādi aizstāv savu dzimteni. Cilvēka nogalināšana parasti ir krimināli sodāma, taču Osama bin Ladena nogalināšana radīja ASV iedzīvotājos prieku un svinības, savukārt ASV Valsts prezidenta un citu valstu līderu runās bija vērojams gandarījums un uzslava.

Tāpēc cilvēks nobriestot iegūst pieredzi konfliktējošu vērtību gadījumos un mākās iekļaut izolēti iemācītās vērtības organizētā vērtību hierarhijas sistēmā, kur vērtības atrodas viena pret otru prioritārā secībā.

Šo domu ir iespējams salīdzināt ar Aizaka Asimova (*Isaac Asimov*) stāstu "Cik žēl", kur nosaukti trīs robotu likumi, kas sakārtoti prioritārā savstarpēji izslēdzošā secībā (*Азимов, 2010: 365*):

1. Robots nedrīkst nodarīt pāri cilvēkam vai caur bezdarbību ļaut, ka cilvēkam notiek kas slikts (robotam cilvēka dzīvība ir svarīgākā un galvenā vērtība).
2. Robotam jāpakļaujas visām pavēlēm, ko tam saka cilvēks, izņemot gadījumus, kas nonāktu pretrunā ar pirmo likumu (pavēles, ko cilvēks dod robotam, ir primāras nozīmes, un tām jāpakļaujas, kamēr tās nepārkāpj pirmo likumu).
3. Robotam jā rūpējas par savu drošību tikai tādā mērā, lai tas nav pretrunā ar pirmo un otro likumu (robots saglabā savu dzīvību tikai tad, ja nav pretrunu ar pirmo un otro likumu).

Šis piemērs ļoti vienkāršoti parāda vērtību sistēmas kārtību. Sabiedrībā pastāvošā vērtību sistēma, protams, ir sarežģītāka, tomēr uzbūves princips vērtībām Rokiča teorijā ir līdzīgs.

Cilvēku darbības un uzvedība noteiktā situācijā ir dažādo konkurējošo vērtību rezultāts. Visas noteiktā situācijā aktivizētās vērtības piedalīsies uzvedības veidošanā.

Vērtības tiek salīdzinātas ar sociālām normām, lai gan ir būtiskas atšķirības. Vērtības var attiekties uz uzvedības veidu vai galējo eksistences veidu, savukārt sociālā norma attiecas tikai uz uzvedības veidu. Vērtības ir ārpus noteiktas situācijas, pretēji sociālām normām, kas attiecas uz noteiktu situāciju. Vērtība ir personīga un iekšēja, sociālā norma ir ārēja (*Rokeach, 1973: 18*).

Līdzīgi vērtību jēdziens tiek bieži saistīts ar attieksmi. Rokičs norāda, ka attieksme atšķiras no vērtības ar to, ka attieksme attiecas uz vairāku uzskatu organizēšanu apkārt specifiskam objektam vai situācijai, savukārt vērtība ir par vienu vienīgu, īpašu uzskatu. Attieksme fokusējas uz vienu specifisku objektu vai gadījumu. Vērtība ir standarts, bet attieksme nav. Personai ir tik daudz vērtību, cik mācītu uzskatu, kas nosaka vēlamu uzvedību, savukārt attieksme veidojas tieši vai netieši attiecībā ar noteiktu situāciju vai objektu. Vērtībām ir centrālā loma, un tās ir attieksmju pamatā. Attieksmes izsaka vērtības, bet vērtības ir dinamiskākas.

Personas koncepcija par sevi pašu ir sevis izdarīto atziņu organizācija (kā pozitīvu, tā negatīvu) un šo atziņu aktīvās asociācijas, kas pilnā mērā atspoguļojas, atbildot uz jautājumu "Kas es esmu?". Visas koncepcijas, kas cilvēkam ir par sevi, ir sociālas. Visas šādas atziņas par sevi var tikt sakārtotas ticību sistēmas kodolā, bet visas pārējās rīcības, attieksmes un vērtības var tikt skatītas kā organizētas ap šo kodolu (*Rokeach, 1973: 216*).

Sevis uztveri cilvēks izveidojis socializācijas rezultātā. Sevis paša uztvere tiek aktivizēta pilnīgi visās situācijās. Tā kā uzskatu sistēma ir funkcionāli saistīta sistēma, tad izmaiņas kādā no tās daļām ietekmēs citu uzskatu. Rezultātā

tiks ietekmēta arī cilvēka uzvedība. Jo centrālākas un efektīvākas būs izmaiņas, jo lielāku ietekmi tās atstās. Radītas izmaiņas sevis uztverē (piemēram, narkotiku vai hipnozes dēļ) var novest pie izmaiņām terminālās un instrumentālās vērtībās, funkcionāli veidotās attieksmēs un uzvedībā. Izmaiņas vienās terminālās vērtībās izraisa izmaiņas citās terminālās vērtībās. Visas personības izmaiņas, sevis izpratne turpināsies vērtību, attieksmju un uzvedības izmaiņās. Attieksmes teorētiski tiek uzskatītas kā galvenais uzvedības veicinātājs, un līdz ar to attieksmes maiņas veicina uzvedības izmaiņas. Noteiktas pretrunas apziņas sistēmā, visticamāk, veidos sevis izpratnes izmaiņas un līdz ar to būs svarīgs apziņas un uzvedības izmaiņu iemesls. Pretrunas vērtībās ir tās, kas, visticamāk, veiks izmaiņas sevis izpratnē, tā kā vērtības ir standarti, kas ļauj mums vērtēt sevi pašu un citus. Cilvēks, piedzīvojot vērtību izmaiņas, pieredz arī izmaiņas saistītajās attieksmēs. Attieksmes mainās līdz ar vērtību maiņu (Rokeach, 1973: 257).

Cilvēks dažādu ārējo ietekmju dēļ atrodas nepārtrauktā savu vērtību pārvērtēšanas procesā un, veicot sevis novērtējumu un atklājot, ka vērtības ir saskaņā ar sevis paša izpratni, saprot, ka vērtības nav jāmaina. Savukārt, ja cilvēks atklāj, ka viņa vērtības un attieksmes ir pretrunā sevis paša izpratnei, tad pakļaujas izmaiņām un virzās vairāk pretim tām vērtībām, kas ir tuvākas sevis paša izpratnei.

Piemēram, ja cilvēkam ir divas atziņas, kas ir savstarpēji pretrunīgas, tad apziņas pārskatīšana notiek tā, lai tās kļūtu tuvākas. Vienai apziņai esot svarīgākai par otru, mazāk svarīgākā pārveidojas tā, lai būtu saskaņā ar dominējošo apziņu. Ja viena apziņa ir vērtība, bet otra ir attieksme, tad mazāk centrālā attieksme mainās, virzoties pretim daudz svarīgākai vērtībai (Rokeach, 1973: 266). Tajā pašā laikā, kā norāda Rokičs, pastāv arī cita teorija, kas nosaka: ja nesaskan vērtība vai attieksme, tad apziņas izmaiņas notiek pēc principa, ka mainās tas, kas vismazāk ir saistīts ar sevis izpratni.

Cilvēks, novērojot pretrunas savā vērtību sistēmā, jutīs nepieciešamību pārskatīt savu vērtību un sevis izpratnes saistību. Vērtību izmaiņām būtu jāturpinās pārējo vērtību izziņas pārorganizēšanā, kas savukārt ietekmē saistītās attieksmes un visbeidzot noslēdzas ar uzvedības izmaiņām (Rokeach, 1973: 285).

Rokičs ir izstrādājis klasifikācijas metodi, kurā izdala terminālās un instrumentālās vērtības:

- 1) terminālās vērtības:
 - a) individuālās,
 - b) sociālās;
- 2) instrumentālās vērtības:
 - a) profesionālās,
 - b) morālās.

Terminālās vērtības ir vai nu individuālas, proti, atbilstošas indivīda privātajām interesēm (piemēram, ticība Dievam, neatkarība, izvēles brīvība), vai arī sociālas, tātad atbilstošas sabiedrības interesēm (piemēram, miers pasaulē, vienlīdzība, valsts drošība). Individuālo un sociālo vērtību īpatsvars katra cilvēka individuālās vērtību sistēmas ietvaros var būt ļoti atšķirīgs.

Instrumentālās vērtības ir vai nu morālas, vai profesionālas. Morālās vērtības (piemēram, godīgums, taisnīgums) atšķiras no pārējām ar to, ka tās ir aktuālas tikai interpersonālajā sfērā, jo reglamentē vēlamo uzvedību sabiedrībā. Morālās vērtības var būt un var arī nebūt eksistenciālas konstantes, taču neatbilstība tām rada spēcīgu vainas apziņu. Profesionālajām vērtībām (piemēram, kompetence, radoša domāšana) piemīt drīzāk privāts, nevis publisks raksturs, un tās nav nepieciešams saistīt ar morāli.

1. tabula. Milтона Rokiča vērtību klasifikācija

Terminālās vērtības	Instrumentālās vērtības
<p>Individuālās vērtības: Ērta, pārtikusi dzīve Aizraujoša dzīve, aktīvs dzīvesveids Ģimenes drošība, rūpes par tuvajiem Iekšējā harmonija, brīvība no iekšējiem konfliktiem Nobriedusi mīlestība, seksuāla un gara intimitāte Bauda, priekpilna, nesteidzīga dzīve Pestīšana (glābšana – mūžīga dzīve) Pašcieņa, pašnovērtējums Piepildījuma sajūta, spēja dot Sociālā atzišana, cieņa un apbrīns Patiesa draudzība, ciešs biedriskums Gudrība, briedums saprast dzīvi Veselība, fiziska un garīga labsajūta</p>	<p>Profesionālās vērtības: Ambiciozitāte (smags darbs un centība) Iecietība, atvērtība Profesionālās spējas (zināšanas, efektivitāte) Drosme (savu uzskatu aizstāvēšana) Iztēle (uzdrīkstēšanās un radošums) Neatkarība (paļaušanās uz sevi) Intelekt (inteligentums) Loģiskums (pastāvīgums un racionalitāte)</p>
<p>Sociālās vērtības: Vienlīdzība, brālība un vienlīdzīgas iespējas visiem Brīvība, neatkarība un brīva izvēle Nacionālā drošība, aizsardzība no uzbrukumiem Pasauls miers: pasaule, kurā nav karu un konfliktu Pasauls skaistums: dabas un mākslas skaistums</p>	<p>Morālās vērtības: Tīrība, kārtīgums Piedošana, spēja piedot citiem Izpalīdzība, darbs citu labā Godīgums, sirsnīgums, patiesums Mīlestība, maigums Pakļāvīgums, pienākumu apziņa un cieņa Piekļājība, laipnība, labas uzvedības manieres Atbildība (uz cilvēku var pajauties) Paškontrolē, pašdisciplīna un savaldīgums Uzticamība (ir uzticams draugiem u. tml.)</p>

Vērtību sistēma ļauj atrisināt situācijas un pieņemt lēmumus, jo to organizē principi un noteikumi, kas palīdz izvēlēties starp alternatīvām, atrisināt konfliktus un pieņemt lēmumus. Tāpat, izmantojot vērtību sistēmu, cilvēki veic motivācijas funkciju. Tūlītēja vērtību un vērtību sistēmas ietekme ir vadīt cilvēka darbības, bet ilgstošāka funkcija, lai sniegtu izteiksmi cilvēku nepieciešamībām. Instrumentālās vērtības motivē, jo tās orientētas uz galarezultātu sasniegšanu. Terminālās vērtības motivē, jo reprezentē vispārīgos mērķus, kas stāv aiz tūlītējām bioloģiskām nepieciešamībām. Visas personas attieksmes var tikt uzskatītas kā vērtību paudošas. Visas personas vērtības palīdz cilvēkam eksistēt sabiedrībā, piemēroties, lai stiprinātu savu ego pret sabiedrības radītām briesmām un pārbaudītu realitāti (*Rokeach, 1973: 15*).

Šaloma H. Švarca vērtību teorija

Š. H. Švarcs – sociālais psihologs, kas koncentrējies uz starpvalstu salīdzinājumu, pievērsoties tādiem sabiedrību raksturojošiem aspektiem kā reliģija, politika, vēlēšanas, patēriņš. Švarcs uzskata, ka vērtības atrodas savstarpēji saistītā sistēmā, kura būtu raksturojama kā zirnekļa tīkls, kur vidū ir viena centrālā nemainīgā vērtība, bet apkārt perifērijā ir vērtības, kas var mainīties (*Schwartz, 1992: 1–65*).

Švarcs ir apkopojis vērtību izpratnes attīstību, sākot ar 20. gadsimta 50. gadiem, un izveidojis šādu vērtību skaidrojumu:

- vērtības ir uzskati, kas nesaraujami ir saistīti ar emocijām, nevis objektīvām idejām;
- vērtības veido motivāciju, attiecas uz vēlamajiem mērķiem, kurus cilvēki grib sasniegt;
- vērtības ir plašākas par noteiktām darbībām un situācijām. Vērtības ir abstrakti mērķi. To abstraktā būtība tās atšķir no normām un attieksmēm, kas parasti attiecināmas uz noteiktām darbībām;
- vērtības vada izvēli, darbību novērtējumu, politiku, cilvēku un notikumu novērtējumu. Vērtības ir standarti vai kritēriji;
- vērtības atrodas hierarhiskā secībā pēc to nozīmes (*Schwartz, 1992: 4*).

Vērtības ir vēlamī, pāri situācijām stāvoši mērķi, kas atšķiras pēc nozīmīguma, bet kas vienoti kalpo kā galvenie cilvēku dzīves principi. Švarcs, turpinot M. Rokiča nostāju, vērtības redz sakārtotas sistēmā atkarībā no vērtību savstarpējā būtiskuma vienai pret otru. Vērtību prioritārais sakārtojums sistēmā raksturo cilvēku kā indivīdu.

Švarcs uzskata, ka paļaušanās uz vienu vērtību, skaidrojot uzvedību, ir nepietiekama, lai gan iespējams pieļaut, ka apstākļi nosaka, ka noteiktu darbību saista ar vienu vērtību. Attieksmes un uzvedību nevada viena vērtība, kam dota prioritāra nozīme, bet gan ir rezultāts konkurējošu vērtību cīņai,

kuras ir iesaistītas uzvedības vai attieksmju veidošanā (*Schwartz, 1994: 121*). Vērtības aktivizējas konfliktu laikā, lai tās izmantotu kā vadlīniju. Nepastāvot konfliktiem, vērtībām netiktu pievērsta uzmanība. Uzskatu cīņas ir mirklis, kurā cilvēks var atklāt, ka kaut kas ir pareizs vai nepareizs, kas savukārt ir morālu spriedumu objektivitātes pazīme. Konflikti, kas veido cilvēku morālos spriedumus, ir iekšējās disciplinēšanas instruments (*Misak, 2000: 8*).

Š. H. Švarcs savos pētījos novēro, ka vērtību struktūra ir mainīga, atbilstot uz lieliem tehnoloģiskiem jauninājumiem, ekonomiskām, politiskām un drošības izmaiņām. Kā piemēru viņš min attiecības starp universālisma vērtību tipu un divām drošības vērtībām: “nacionālā drošība” un “sociālā kārtība”. Nācijās, kurās noris revolūcijas, nav rodama ierastā pretruna starp universālismu un abām drošības vērtībām. Švarcs secina, ka valstīs, kur cilvēku sociālekonomiskie apstākļi ir relatīvi stabili, izmaiņas vērtību struktūrā būs retas. Tāpat sociālās izmaiņas var neietekmēt vērtību struktūras pārmaiņas ilgstoši, bet tikai īslaicīgi, un ierastā universālisma un drošības vērtību opozīcijas var parādīties no jauna valstī pēc gadiem, kad revolūcija būs beigusies (*Schwartz, 1992: 1–47*).

Vērtību izpratne un apziņa ir saistīta ar izglītību. Mazāk izglītoti cilvēki savas vērtību sistēmas spēj definēt vāji, un vērtību piemēri līdz ar to nav tik izteikti kā labi izglītotiem cilvēkiem.

Iepriekš minētie pieci punkti Švarca teorijā ir kopēji visām vērtībām. Tas, kas atšķir vērtības un kam viņš pievēršas īpaši uzmanīgi, ir vērtību motivācija. Vērtība nosaka mērķa veidu vai motivācijas veidu.

Vērtības atspoguļo trīs nepieciešamības, uz kurām balstās visi cilvēku mērķi un kas ir izdzīvošanai būtiskas:

- 1) indivīdu vajadzības kā bioloģiskiem organismiem;
- 2) sociālās saskarsmes koordinēšana;
- 3) grupas izdzīvošanas un labklājības nepieciešamība.

Cenšoties sasniegt šos mērķus, cilvēki un grupas izmanto komunikāciju. Švarcs, balstoties uz šiem trim pamatmērķiem, izveidojis 10 vērtības motivējošos tipus, kurus izsaka 53 vērtības (*Schwartz, 1994: 122–123*):

1. Pašrealizācija: neatkarīga doma un darbība, izvēloties, radot un izpētīt (brīvība, radošums, neatkarība, zinātkāre, savu mērķu izvēle, pašcieņa).
2. Stimulācija: aizraušanās, jauninājums un izaicinājums dzīvē (aizraujoša dzīve, daudzveidīgs dzīves stils, uzdrīkstēšanās).
3. Hedonisms: bauda un apmierinājums pašam ar sevi (bauda, dzīves izbaudīšana).
4. Sasniegums: personisks sasniegums, parādot sapratni par sociāliem standartiem (ambiciozs, ietekmīgs, spējīgs, veiksmīgs, intelīģents, ar pašcieņu).

5. Vara: sociālais statuss un prestižs, kontrole vai dominēšana pār cilvēkiem un resursiem (sociāla vara, turība, ietekme, sabiedriskā tēla saglabāšana, sociālā atzīšana).
6. Drošība: drošība, harmonija, sabiedrības un personīgā stabilitāte (nacionālā drošība, savstarpēja izpalīdzība, ģimenes drošība, piederības sajūta, sociālā kārtība, veselība, tīrība).
7. Saskaņa: darbību, tieksmju un dziņu ierobežošana, kas negatīvi var ietekmēt citus un pārkāpt sociālās gaidas par normām (paklausīgs, pašdisciplinēts, pieklājīgs, ciena vecākus un cilvēkus gados).
8. Tradīcijas: cieņa pret kultūras un reliģiskajām tradīcijām, tradīciju un ideju pieņemšana un uzticēšanās tām (ciena tradīcijas, dievbijīgs, pieņem iedalīto dzīves daļu, pieticīgs, savaldīgs).
9. Labvēlība: labklājības saglabāšana un vairošana cilvēkiem, ar kuriem ir tuvas personīgas attiecības (izpalīdzīgs, atbildīgs, piedodošs, godīgs, uzticams, nobriedusi mīlestība, patiesa draudzība).
10. Universālums: visu cilvēku un dabas labklājības izpratne, novērtēšana, tolerance un aizsargāšana (vienlīdzība, vienotība ar dabu, gudrība, pasaules skaistums, sociāls taisnīgums, atvērtība, vides aizsardzība, pasaules miers).

Švarcs uzskata, ka vērtību motivējošos tipus var atklāt visās kultūrās. Specifiska vērtība atbilst motivācijas tipam, ja darbības, ko vērtība izsaka vai palīdz to sasniegt, ir centrālais noteiktā tipa mērķis. Piemēram, *saskaņa* rodas no saskarsmes nepieciešamības un grupu izdzīvošanas vajadzības. Lai saskarsme noritētu mierīgi un grupas uzturētu sevi, indivīdiem jāsavvalda savas dziņas un jāapvalda darbības, kas var sāpināt otru. **Pašrealizācija** kā vērtība izriet no dabiskas vajadzības tikt vadītam, vienlaikus īstenojot neatkarības un autonomijas prasības.

Visām darbībām, kas veidojušās, balstoties uz vērtību motivāciju, ir psiholoģiskas, praktiskas un sociālas sekas, kas var saskanēt, bet var arī atrasties konfliktā ar citiem tipiem. Atspoguļojot grafiski, vērtību savstarpējā saskaņa un konflikti rada apļveidīgu modeli. Vērtību tipi sakārtojas dažādos virzienos no centra, un līdzīgākie vērtību tipi atrodas viens otram tuvāk (*Schwartz*, 1994: 123).

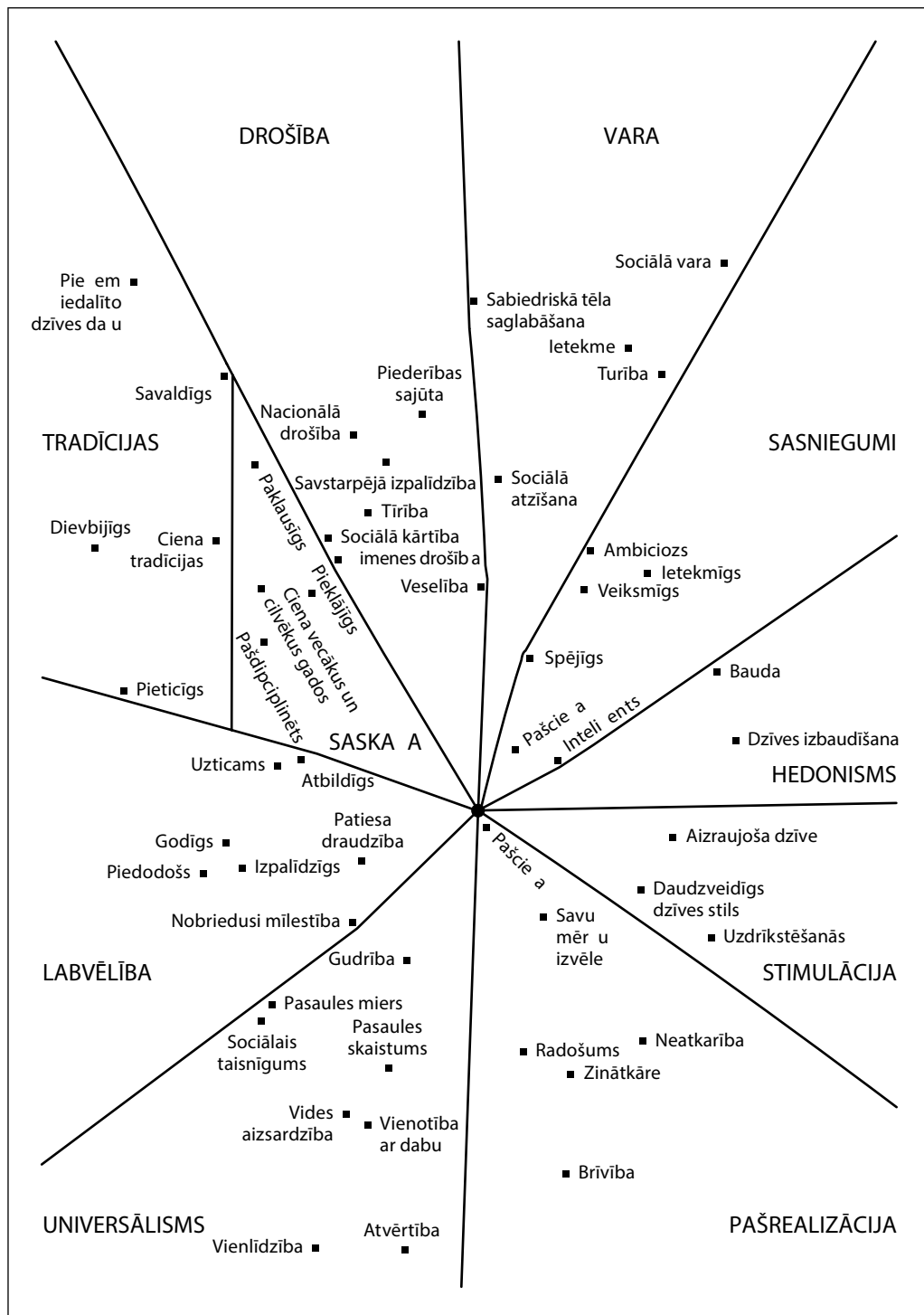
Teorētisko vērtību motivācijas apļa modeli Švarcs pārbaudīja, veicot pētījumu 13 valstīs (Austrālijā, Brazīlijā, Ķīnas Tautas Republikā, Igaunijā, Somijā, Vācijā, Grieķijā, Nīderlandē, Honkongā (īpaši nodalīts autonom administratīvais rajons), Izraēlā, Itālijā, Japānā un Jaunzēlandē), kopā izmantojot 41 paraugu kopu. Pēc pētījuma datu apkopošanas Švarcs secina, ka nav būtisku atšķirību starp teorētiski pirms tam izveidoto modeli un dažādās valstīs iegūto datu modeļiem. Pirms tam teorētiski izveidotais modelis pētījuma laikā apstiprinājās.

Cilvēki pētījumā atšķirīgi novērtē šo 10 vērtību būtiskumu, bet motivācija, kas tās veido, ir viena un tā pati. Tas nozīmē, ka arī motivācijas tipu saskaņas un konflikta attiecības pētījumā apstiprinājās.

Vērtības motivācijas tipos tika sakārtotas pēc to attiecībām ar sekojošiem vērtību tiptiem. Vērtības, kuras tuvas nākamā motivācijas tipa vērtībām, atrodas tuvāk malām, savukārt vērtības, kas ir tālāk no blakus esošiem tiptiem, atrodas centrā. Piemēram, universālisma tipā vērtības “sociālais taisnīgums” un “pasaules miers” atrodas tuvāk robežai ar labvēlības vērtību tipu, bet vērtības “gudrība” un “atvērtība” ir novietotas tuvāk pašrealizācijas tipa robežai. Piemērs raksturo savstarpējo vērtību saistību, kur “sociālais taisnīgums” un “pasaules miers” izsaka rūpes par labklājību – ne tikai tuvākās grupas labklājību, bet cilvēces labklājību. Savukārt “gudrības” un “atvērtības” vērtību novietošana tuvāk pašrealizācijas tipam raksturo universālisma un pašrealizācijas kopīgo motivāciju kā paļaušanās uz savu spriedumu un atšķirību izpratne. Aplā sistēma sakārto attiecības starp vērtībām. Jo tuvāk aplī atrodas vērtības, jo līdzīgāka ir motivācija, kas tās veido. Jo tālāk atrodas divas vērtības, jo naidīgākas to motivācijas. Vērtības “uzticamība” un “atbildība” atrodas tuvu līdzjutības tipa robežai un saskaņas tipam. Tas saistīts ar to, ka abām vērtībām ir vienādi motīvi, kas var veicināt cilvēkos vēlmi uzturēt solidaritāti attiecībā pret sev tuvajiem – palielināt to labklājību (labvēlība) un vēlmi saglabāt citu gaidas (saskaņa) (Schwartz, 1992: 46).

Aplā struktūra var tikt apkopota divās dimensijās. Pirmā dimensija nodala pašstiprinošās vērtības (apvienojot varas un sasnieguma vērtību tipus) pret paštranscendences vērtībām (apvienojot labvēlības un universālisma vērtību tipus). Piemēram, varas un sasnieguma vērtības ir pretējas universāluma un labsirdības vērtībām. Pirmie divi tipi ietver pašieinteresētību, bet pēdējie divi ietver citu labklājību un rūpes par citiem. Šajā dimensijā skata, kā vērtības motivē cilvēkus īstenot savas personīgās intereses (neskatoties uz citiem) vai kādā mērā tas motivē cilvēkus apvaldīt savas intereses un nodrošina citu labklājību.

Otra dimensija nodala atvērtību pārmaiņām pret konservatīvismu. Šajā dimensijā pašrealizācijas un stimulācijas vērtības ir pretējas drošības, saskaņas un tradīcijas vērtībām. Pirmie divi tipi norāda uz neatkarīgām darbībām, gatavību jaunai pieredzei, bet pēdējās vērtības – uz sevis ierobežošanu un atturēšanos no izmaiņām. Atvērtība pret izmaiņām un konservatīvisma dimensija raksturo vērtības pēc tā, kā tās motivē cilvēkus sekot savām intelektuālajām un emocionālajām interesēm neparedzamos un neskaidros virzienos vai arī cenšas saglabāt *status quo* un drošību, ko tas sniedz attiecībās ar citiem cilvēkiem, institūcijām vai tradīcijām (Schwartz, 1992: 44). Hedonisms apkopo abus elementus – atvērtību un savu interešu īstenošanu.

1. attēls. Šaloma H. Švarca vērtību motivācijas aplis (pēc Schwartz, 1994: 123)

Vērtību apli ir iespējams skatīt kā sistēmu, kur, piemēram, ja pārstāv univerālisma tipa vērtību, tad, ejot no šī vērtību tipa pa labi un pa kreisi, veidosies negatīva korelācija ar citām vērtībām. Vērtību sistēma ir integrēta struktūra, kas palīdz veidot sistemātiskas, saprotamas hipotēzes, kuras iespējams pamatot ar vērtību prioritātēm attiecībā pret citām vērtībām. Iespējams izdarīt secinājumus par to, kādas vērtības ir vairāk vai mazāk pozitīvi saistītas ar rādītāju (jautājumu, kuru uzdod un pret kuru sakārto vērtības).

Vērtību aplis iezīmē vērtību tipus, kuri ir savstarpēji saskanīgi (*Schwartz, 1992: 35*):

- *Varas* un *sasniegumu* tipi – uzsver sociālo pārkumu un cieņu (novērojams 35 paraugos).
- *Sasnieguma* un *hedonisma* tipi – izsaka paša centralitāti (novērojams 33 paraugos).
- *Hedonisma* un *stimulācijas* tipi – vēlme pēc patīkamām sajūtām (novērojams 30 paraugos).
- *Stimulācijas* un *pašrealizācijas* tipi – paredz vadības motivāciju un atvērtību izmaiņām (novērojams 37 paraugos).
- *Pašrealizācijas* un *universālisma* tipi – atspoguļo paļaušanos uz savu paša vērtējumu un apmierinātību ar dažādību pastāvēšanu (novērojams 38 paraugos).
- *Universālisma* un *labvēlības* tipi – līdzjūtība par citiem un savu interešu attālināšana (novērojams 38 paraugos).
- *Labvēlības* un *tradīcijas / saskaņas* tipi – raksturo atdošanos savam tuvākam lokam, grupai (novērojams 37 paraugos).
- *Tradīcijas / saskaņas* un *drošības* tipi – kārtības un harmonijas uzturēšana (novērojams 36 paraugos).
- *Drošības* un *varas* tipi – abi raksturo nedrošības pārvarēšanu, kontrolējot attiecības un resursus (novērojams 28 paraugos).

Vienlaikus vērtību aplis iezīmē arī vērtību tipus, kas atrodas savstarpējā konfliktā. Par konfliktu Švares pieņem, ja vērtību tipus abos virzienos pa apli nošķir vismaz divi vērtību tipi (*Schwartz, 1992: 35*):

- *Pašrealizācijas* un *stimulācijas* tipi pret *tradīcijas, saskaņas* un *drošības* tipiem – no vienas puses, savas neatkarības domās un darbībās uzsvēršana, bet, no otras, sevis ierobežošana, tradicionālu prakšu un stabilitātes uzturēšana (novērojams 35 paraugos).
- *Universālisma* un *labvēlības* tipi pret *sasnieguma* un *varas* tipiem – citu cilvēku līdzvērtīga pieņemšana un rūpes par citu cilvēku labklājību pret cenšanos pēc saviem panākumiem un savas dominēšanas īstenošana pār citiem (novērojams 37 paraugos).

- *Hedonisma* tips pret *saskaņas* un *tradīcijas* tipiem – ļaušanās savām kaislībām, kas ir pretēji savu impulsu apvaldīšanai un ārēju ierobežojumu pieņemšanai (novērojams 33 paraugos).

Vērtību tipi, kuri kalpo indivīdu interesēm (*vara, sasniegums, hedonisms, stimulācija, pašrealizācija*), ir no vienas puses, bet vērtību tipi, kas kalpo kolektīvām interesēm (*laipnība, tradīcijas, saskaņa*), ir no otras puses, savukārt vērtību tipi, kas kalpo jauktām interesēm (*universālisms, drošība*), atrodas uz robežas starp individuālo un kolektīvo vērtību tipu laukiem.

Švarcs, tāpat kā Rokičs, skata terminālo un instrumentālo vērtību dalījumu, taču pētījuma laikā konstatē, ka nav būtiski veikt šādu sadalījumu, veidojot vērtību motivāciju apli. Instrumentālo un terminālo vērtību griezumus neietekmē veidu, kā cilvēki attiecas pret vērtībām. Daudzas instrumentālās vērtības var tikt izteiktas kā terminālas vērtības (izsakot tos ar lietvārdiem, piemēram, *neatkarīgs* pārfrāzējot par *neatkarību*), savukārt arī terminālās vērtības iespējams pārvērst par instrumentālām vērtībām (izsakot tos ar īpašības vārdiem, piemēram, *laipnību* pārfrāzējot pat *laipns*). Švarcs uzskata, ka nepieciešams izmantot tikai vienu formu – vai nu instrumentālismu, vai terminālo pieeju, priekšroku dodot terminālām vērtībām. Cilvēki parasti vērtības izsaka kā lietvārdus, piemēram, *gudrība*, nevis *gudrs*. Gandrīz visas vērtības var tikt izteiktas kā terminālas, tajā pašā laikā ne visas terminālas vērtības var tikt izteiktas instrumentālās (*Schwartz, 1992: 50*).

Cilvēki dažādos apstākļos ir vairāk gatavi sekot vienām vērtībām nekā citām. Piemēram, turīgi cilvēki drīzāk sekos *varas* tipa vērtībām, savukārt cilvēki, kas ir pašnodarbināti, drīzāk īsteno *pašrealizācijas* vērtības. Dzīves apstākļi ierobežo cilvēkus. Piemēram, vecāki, kuriem ir mazi, atkarīgi bērni, izvairīsies no riskantām darbībām un tātad neīsteno *stimulācijas* vērtības. Cilvēkiem, kam ir izteikta etniskās piederības izjūta, mazāk noslieksies pretim *universālām* vērtībām. Dzīves apstākļi padara dažādu vērtību īstenošanu patīkamāku vai nepatīkamāku. Sieviete, kura dzīvo sabiedrībā, kur pastāv skaidra dzimumu lomu sadale, gūs pozitīvu novērtējumu, ja īsteno *labvēlības tipa* vērtības, bet viņu nopels, ja viņa sekos *varas* vērtībām.

Cilvēki parasti pieskaņo vērtības saviem dzīves apstākļiem. Vērtības, kuras viegli sasniedzamas, gūst augstāku novērtējumu, savukārt vērtības, kas grūti sasniedzamas, zaudē nozīmi. Piemēram, darbavietā, kur augstu novērtēta izvēles brīvība, cilvēki augstu vērtēs *pašrealizāciju*, bet *saskaņa* būs mazāk svarīga. Taču vērtību augstāka vai zemāka novērtēšana nav visām vērtībām kopēja. Pretēja situācija ir gadījumos, kas aktualizē *labklājības* un *drošības* vērtības. Ja pieeja šīm vērtībām ir bloķēta, tad to nozīme pieaug, ja tās ir viegli pieejamas, tad to nozīme samazinās. Cilvēki, kas cieš no ekonomiskām

problēmām, kā nozīmīgākas vērtē *varas* un *drošības* vērtības, ja salīdzina ar citiem, kas dzīvo relatīvā drošībā. Švarcs skata arī vecuma, dzimuma un izglītības ietekmi uz vērtības izmantošanu. Piemēram, līdz ar gadiem ir nepieciešama paredzamāka vide, un būtiskākās vērtības ir *saskaņa* un *tradīcijas*. Turpretī jauniem, ekonomiskā drošībā dzimušiem jauniešiem būtiskas ir *hedonisma*, *stimulācijas*, *pašrealizācijas* un *universālisma* vērtības. Attiecībā uz izglītību Švarcs pētījumos konstatē: jo augstāka izglītība, jo cilvēks atvērtāks *stimulācijas* vērtībām, apšaubā pastāvošās tradīcijas, normas un viņam būtisks ir sasniegums.

Vērtības ietekmē uzvedību tikai tad, ja tās ir aktivizētas. Aktivēt var apzināti un neapzināti, bet būtībā, jo ātrāk vērtība pieejama, jo ātrāk tā ienāk prātā, jo ticamāk, ka to biežāk izmantos. Svarīgākās vērtības ir vieglāk pieejamas un vairāk saistāmas ar uzvedību. Vērtību nozīmīgas darbības aktivizēs vērtības. Darba piedāvājums var aktivizēt *sasnieguma* vērtības, mašīnas avārija var aktivizēt *drošības* vērtības.

Apkopojot iepriekš minēto ārējo faktoru saistību ar vērtībām, iespējams apgalvot, ka, zinot cilvēka vērtības, mums ir iespējams paredzēt tā uzvedību. Švarcs izdara vairākus secinājumus saistībā ar cilvēka uzvedības paredzēšanu, prognozējot, piemēram, sadarbības iespējas starp indivīdiem. Sadarbības veidošana būtiska ir politikā. Tā kā parlamenta pārstāvjus ievēl plurālistiska sabiedrība un katrs no ievēlētajiem varas pārstāvjiem reprezentē savu vēlētajū, tad būtisks veiksmīgas politikas instruments ir spēja sadarboties.

Švarcs prognozē šādas sadarbības iespējas, ja novērojama noteiktu vērtību izmantošana (Schwartz, 1994: 126):

1. Sadarbība starp indivīdiem tiks negatīvi ietekmēta, ja cilvēki augstāk novērtēs *varas* vērtības. *Varas* vērtības leģitimē sava labuma uzsvēršanu un sasniegšanu. Tāpat *sasnieguma* vērtības norāda uz sadarbības problēmām, jo uzsver pašieinteresētību. Taču, iespējams, tas ir vājāks faktors kā *varas* vērtības, jo, iegūstot resursus, izvairoties no sadarbības interesēm, mazinātu sociālo apbrīnu, kas ir sasnieguma vērtības centrālais mērķis. *Hedonisms*, tāpat kā *vara*, veicinātu izvairīšanos no sadarbības, jo sadarbība nozīmē upurēt savus hedoniskos mērķus.
2. Spēcīgs vērtību tips, kas norāda uz sadarbības iespējamību, ir *labvēlības* un *universālisma* vērtību tipi. Sadarbība izsaka pieņemtu pieklājību un rūpes, nevis pārdomas par sociālo taisnīgumu. *Saskaņas* vērtības arī norāda uz iespējamu sadarbību, jo sadarbība ir sabiedrībā pieņemta, normatīva uzvedība.
3. *Pašieinteresētības*, *stimulācijas*, *drošības* un *tradīcijas* vērtību tipi mazāk ietekmē sadarbības iespējas.

Kontentanalīze un vērtību teorija

2007. gadā, rakstot pētījumu “Priekšvēlēšanu politisko skandālu atspoguļojums Latvijas laikrakstos” (Sīle, Straume un Sīlis, 2007: 225–266), pirmo reizi radās nepieciešamība izveidot tabulu, kas ļautu analizēt politiķu pārkāptās normas un vērtības. Vērtību sistēmai, lai to izmantotu politiskās retorikas kvalitatīvā analizē, jābūt parocīgam instrumentam. Līdz ar to rodas nepieciešamība izveidot no iepriekš minēto teorētisku darbiem vienotu, analīzei izmantojamu vērtību sistēmu.

Kā minēts iepriekš, tad Rokiča vērtību sistēma balstās uz dalījumu starp terminālām un instrumentālām vērtībām. Veidojot vērtību tabulu, būtiskākās terminālo vērtību dalījumā ir sociālās vērtības, kas raksturo sabiedrības intereses, kas tieši saistītas ar politiķu darbu, īstenojot vēlēšanu gaidas, ievēlot parlamentāros pārstāvjus. Savukārt individuālās vērtības būtu nozīmīgas, ja veidotu kvalitatīvu pētījumu, kura mērķis būtu raksturot politiķi kā personību. Šajā gadījumā, veidojot vērtību tabulu, mērķis bija izveidot instrumentu, kas ne tikai piemērojams dažādu situāciju un jautājumu analīzei, bet arī spēj raksturot plašākas grupas retoriku – parlaments, valdība, koalīcija, frakcija, politiskā partija. Līdz ar to individuālās vērtības netika iekļautas vienotajā vērtību sistēmas tabulā.

Instrumentālo vērtību dalījumā būtiskas bija gan morālas, gan profesionālas vērtības, jo tās raksturo saskarsmi starp cilvēkiem. Morālās vērtības raksturo retoriku, ko bieži paši politiķi izmanto, raksturojot vēlamu uzvedību. Savukārt profesionālās vērtības raksturo to, kā paši politiķi vērtē viens otru un kādām vērtībām jāpiemīt, lai varētu uzskatīt, ka noteiktā loma, kas uzticēta politiķiem, tiek realizēta godprātīgi.

Analizējot Švarca vērtību sistēmu, būtiskas bija *konformisma*, *pašnoteiksmes* un *universālisma* vērtības. Kā jau iepriekš minēts, tad Švarca un Rokiča vērtību sistēmas ir savstarpēji saistītas, jo pirmā veidojusies uz pēdējās pamatiem. Līdz ar to, lai izvairītos no atkārtošanās, Švarca vērtību sistēma tika izmantota kā līdzsvars Rokiča nenosauktajām vērtībām terminālo un instrumentālo vērtību saturā. Švarca būtiskākais ieguldījums vērtību sistēmas veidošanā bija vērtību aplis, nevis pašu vērtību nosaukšana. Līdz ar to bija pamatoti balstīt tabulu uz Rokiča sistēmu, no Švarca teorijas izmantojot tikai iepriekš minētos trīs vērtību tipus. Savukārt Švarca pieeja daudz pilnīgāk apraksta savstarpējo vērtību saskaņu un konfliktu, kas spēj raksturot politiķu retoriku. Pievēršot uzmanību tam, kādas vērtības politiķi savā retorikā izmanto viena jautājuma ietvaros, iespējams analizēt vērtību motivācijas tipu saskaņu un to, uz kādu motivāciju un mērķi balstās vērtību izmantojums – politiķa uzvedība. Tāpat iespējams izdarīt

secinājumus arī par vērtībām, kas norāda uz konfliktu. Dažādu un pat pret-runīgu vērtību izmantošana retorikā norāda uz vērtību motivācijas trūkumu un liek secināt, ka vērtības ir tikai jēdziens retorikā.

Rokiča un Švarca vērtību teoriju apkopojums skatāms 2. tabulā.

Protams, var apgalvot, ka katram šī vērtību sistēma varētu būt citāda, tomēr, lai klasificētu informāciju un gūtu secinājumus, nepieciešams izdalīt vērtību sistēmu, kas būtu attiecināma uz politisko situāciju analīzi. Vēl jo sarežģītāku vērtību atlasī darīja tas, ka tām bija jābūt vērtībām, kas svarīgas sabiedrībai kā kopumam, nevis tikai dažiem indivīdiem, un vienlaikus tām jābūt vērtībām, kas atspoguļojas partiju pārstāvju retorikā.

2. tabula. Miliona Rokiča un Šaloma H. Švarca vērtību teoriju apkopojums

Sociālās vērtības	Politiskās vides morālās un profesionālās vērtības	Politiku morālās un profesionālās vērtības	Konformisma vērtības	Liberālisma jeb universā- lisma vērtības
Demokrātija Vienlīdzība Pilsoniskas sabiedrības attīstība Drošība Atvērtība	Taisnīga varas sadale Tiesiskums Caurspīdīgums Cieņa pret sabiedrību	Atbildība Godīgums Kompetence Uzticamība	Tradīcijas Normas Stabilitāte	Autonomija Pašrealizācija Cilvēktiesības Tolerance

Nobeigums

No iepriekš teiktā izriet, ka ir jāpārskata veids, kā tiek izprastas morālās vērtības. Morālās vērtības ir jāinterpretē kā tādas, kas spēj skaidrot politiskās norises. Tas samazina nihilismu un padara produktīvāku morālo vērtību izpratni.

Morālajām vērtībām ir būtiska nozīme cilvēka dzīves sociālajā kontekstā. Ir skaidrs, ka vērtības ir tās, kas nosaka un veido dzīves jēgas noteiksmes un kalpo par cilvēka dzīves organizācijas principiem. Pat ja reālajā dzīvē ir acīmredzama morālo vērtību pārkāpšanas vai ignorēšanas prakse, secinājums par politikas neizbēgamo amorālumu ne pie kā nenoved – ne tas pasaka ko vairāk par normatīviem elementiem, kas tomēr atrodami tajā, ne arī par to, kā rīkoties ar šo netīro spēli. Vienlaikus morāle ir svarīga, jo, kā norāda Dž. Rāzs, morāle saistīta ar indivīdu labklājības tālāku attīstību (Rāzs, 2001: 239). Analizējot morāles vērtību saturu un motivāciju politiku retorikā, ir iespējams saprast un iepriekš paredzēt cilvēku darbības, kas padara situācijas paredzamākas un drošākas. Līdz ar to morālo vērtību izmantošanas iespēju pārskatīšana un no jauna definēšana spētu mainīt mūsdienu valdošo uzskatu, ka morālās vērtības tiek saprastas tikai kā traucējoša moralizēšana. Morālās vērtības ir iespējams

izmantot politisko diskursu analīzē, atspoguļojot uzvedības motivāciju, un ar to palīdzību var raksturot esošos politiskos procesus, kā arī prognozēt iespējamo politisko procesu attīstību nākotnē.

Izmantotā literatūra

1. Milts, A. (2000) *Ētika: Personības un sabiedrības ētika*. – Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Rāz, Dž. (2001) *Brīvības morāle*. – Rīga: AGB.
3. Rožukalne, A. (2013) Latvijas mediju “ēdienkarte”: Kurš un kā ietekmē kvalitāti? // *Akadēmiskā Dzīve*, 49 (2012/2013).
4. Sīle, V., Straume, I., Silis, V. (2007) Priekšvēlēšanu politisko skandālu atspoguļojums Latvijas laikrakstos // *Politiskā komunikācija, ētika un kultūra Latvijas Republikas 9. Saeimas vēlēšanās*. – Skaidrīte Lasmane (red.). – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Freud, S. (1922) *Beyond the Pleasure Principle* // *Penguin Freud Library*, 11.
6. Maslow, A. H. (1954) *Motivation and Personality*. – New York: Harper Publishers.
7. Misak, C. (2000) *Politics, Morality: Pragmatism and deliberation*. – London: Routledge.
8. Murray, H. A. (1938) *Explorations in Personality: A Clinical and Experimental Study of Fifty Men of College Age*. – New York: Oxford University Press.
9. Rokeach, M. (1973) *The Nature of Human Values*. – New York: The Free Press.
10. Scruton, R. A. (2007) *Dictionary of Political Thought*. – 3rd ed. – New York: Palgrave Macmillan Press.
11. Schwartz, S. H. (1992) Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries // *Advances in Experimental Social Psychology*. – New York: Academic Press.
12. Schwartz, S. H. (1994) Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value System // *The Psychology of Values. The Ontario Symposium*, Volume 8. – C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (eds.). – The Hebrew University of Jerusalem: Lawrence Erlbaum.
13. Tännsjö, T. (2002) *Understanding Ethics: An Introduction to Moral Theory*. – Edinburgh: Edinburgh University Press.
14. Азимов, А. (2010) Как жаль // *Я, робот: Все о роботах и роботехнике*. – Санкт-Петербург: Домино Москва. – (Золотой фонд мировой фантастики).